

FILOSOFIEN MELLEM LIVSKUNST OG DØDSKUNST

Spirituel omdannelse, social tilpasning og psykagogik
i Hellenismen, Romerriget og det 21. århundrede

Anders Dræby Sørensen

AARHUS UNIVERSITET

Danmarks Institut for Pædagogik og Uddannelse

Afdeling for Generel pædagogik og Pædagogisk filosofi

2016

Copyright Anders Dræby Sørensen

ISBN: 978-87-7507-366-5

DOI: 10.7146/aui.131.114

Indhold

Indledning	3
1. Sokrates mellem omsorgen for psyken og skabelsen af døden som kunstværk	5
2. Lukrets om frygten for døden og livskunsten som spirituel pædagogik	11
3. Seneca om livets korthed og dødens påmindelse	20
4. Filosofisk terapi som træning til døden. Livsduelighed og livsudfoldelse i eksistentiel fænomenologi og stoicisme	27
5. Filosofisk terapi som social tilpasning. Mellem eksistentiel fænomenologi og klassisk livskunst	44

Indledning

Hvordan skal man leve sit liv, for at det bliver et godt liv? De senere år er der opstået en stigende interesse for at genoplive filosofien som en praktisk livskunst. I sin oprindelige betydning er etik en livskunst, der fokuserer på kunsten at leve et godt menneskeliv med mening og tilfredshed, uden lidelse og bekymringer.

Hvordan skal man i den forbindelse forholde sig til døden, for at man kan leve et godt liv? Mit udgangspunkt for denne tekstsamling er, at den filosofiske livskunst samtidig er kendetegnet ved at være en dødskunst, der ser udfoldelsen af det gode liv som betinget af et godt forhold til døden.

Den tiltagende interesse for den filosofiske livskunst, og dermed også den filosofiske dødskunst, gælder især den hellenistiske og romerske etik. Perioden ligner vores nutid ved at være præget af eksistentiel rodløshed med mange forandringer og sammenblandinger af kulturer. De filosofiske skoler i form af stoicismen, epikuræismen og kynismen påtager sig at give principper og metoder til, hvordan mennesket kan orientere sig i en kompleks verden og opnå et godt liv uden lidelse og bekymringer. Når denne filosofiske livskunst igen er ved at blive populær, skyldes det et ønske om at føre filosofien tilbage til det levede liv ud fra en søgen efter en oprindelig livsvisdom.

Bogen præsenterer en række forskellige hellenistiske og romerske indsigter omkring filosofien som livskunst og dødskunst. Samtidig indeholder tekstsamlingen udsigter til det 21. århundrede. De enkelte kapitler er skrevet uafhængigt af hinanden og kan læses sådan.

Bogen fremhæver i den forbindelse, hvordan den filosofiske livskunst og dødskunst er knyttet sammen som kunsten at leve et tilpasset liv. Den sociale tilpasning bliver dermed et bestemt ideal for den menneskelige eksistens. Det

betyder, at filosofien kan forstås som en psykagogik, der har et bestemt spirituelt mål. Nemlig drage omsorg for menneskets eksistens eller psyke ved at føre mennesket igennem en åndelig omdannelse, således at den enkelte bliver vækket fra sin afhængighed af de sociale konventioner og illusioner og genfødt som sig selv på ny til en højere værenstilstand.

1. Sokrates mellem omsorgen for psyken og skabelsen af døden som kunstværk

Den filosofiske livskunst og dødskunst har en del af sin idéhistoriske forudsætning hos den græske filosof Sokrates. Sokrates lever i Athen i perioden mellem 469 og 399 fvt, og hans liv og virke er snævert knyttet til datidens græske polis-kultur. Denne kultur hviler blandt andet på dén grundforestilling, at det gode liv for mennesket alt må udfolde sig inden for rammer af et lokalsamfund. Det vil også sige, at en stor del af den oldgræske filosofi har et fokus på at skabe en rationel tilgang til det-gode-liv-i-det-gode-samfund, og derfor har filosofien et blik på sammenhængen imellem etik og politik.

Vi har ingen overleverede skrifter fra Sokrates' egen hånd, hvilket har to implikationer. For det første kender vi først og fremmest til Sokrates' liv og virke fra andre forfattere som især Platon, Xenophon og Aristophanes. Desuden har en række eksistensfilosoffer som Søren Kierkegaard og Friedrich Nietzsche skabt nogle betydningsfulde fortolkninger af Sokrates-figuren. Med andre ord er og må enhver forståelse af Sokrates tage form fra en slags hermeneutisk fortolkning, hvilket så også giver nogle dynamiske muligheder for at bruge figuren. Det følgende omfatter også min udlægning af Sokrates.

Samtalefilosofi

For det andet peger manglen på skriftligt materiale på, at Sokrates selv først og fremmest forstår filosofien som en mundtlig praksis. For Sokrates er produktionen og læsningen af tekster altså umiddelbart uvæsentlig for udøvelsen af filosofien,

som i enhver forstand er en dynamisk aktivitet og derfor hverken statisk eller endelig. I forlængelse af Pythagoras' idéer er Sokrates netop ikke en vismand (sophos) men derimod en ven af visdommen (philo-sophos), der derfor ikke besidder men tværtimod elsker eller stræber efter visdommen.

Sokrates får sit sociale renommé i Athen på baggrund af to forhold. For det første afviser han de officielle athenske guder og dermed også den officielle athenske religion. Denne afvisning bringer Sokrates i kollision med bystyret, og den ender med at koste ham livet. Det er så om noget Sokrates' politiske død, der får ham gjort til en af verdenshistoriens største skikkelser. For det andet får Sokrates' afvisning af religionen en politisk og senere en kulturel betydning, fordi han ikke bare holder den for sig selv, og fordi han altså ikke blot er en privat filosof, der sidder derhjemme og tænker over tingene. For Sokrates finder filosofien lige præcist sted i den mundtlige praksis, og det er netop hans hyppige og intense samtaler med sine athenske medborgere, som gør hans holdninger offentligt kendte og dermed bringer ham i konflikt med etablissementet.

Sokrates afviser ganske vist den officielle græske religion, men han afviser ikke enhver forestilling om det guddommelige. I Platons skrifter ser vi tværtimod, at Sokrates forsvarer en særlig form for spiritualitet, der ikke er knyttet til religiøse dogmer og regler. I sine samtaler lader Sokrates sig til gengæld styre af sin indre daimon, (δαίμων) der skal forstås som et guddommeligt væsen eller en skytsengel. Det græske ord eudaimonia betyder tilsvarende at leve med sine gode skytsengle, og i en mere moderne spirituel forstand kan Sokrates' skytsengel både forstås som et - måske - andet beskyttende væsen eller som den indre stemme, intuitionen, der guider os på vej, hvis og når vi er lydhøre over for den. I Platons senere værker kan daimon også begribes som eros, det vil sige kærligheden og den indre længsel efter det skønne samt det gode og det retfærdige. Uanset om Sokrates er påvirket af sin skytsengel, sin intuition,

kærligheden, en dyb længsel efter visdom eller noget af det hele, kan vi altså sige, at hans samvær med sine medborgere er drevet af en slags åndelig kraft, som han er lydhør over for, og som han lader komme til udtryk i sin sam-talen.

Som Pierre Hadot fremhæver, foregiver Sokrates' spørgsmål netop at være udtryk for en kærlighed (eros) til hans samtalepartners visdom, eller snarere viden (Hadot, 1995, Ch. 5). Sokrates lader – oprigtigt – som om, at han vil kureres for sin uvidenhed ved at suge til sig af den andens viden, men dette er kun en slags maske. Idet Sokrates dermed påtager sig den andens usikkerhed, giver hans umiddelbare spørger ind til den andens viden den anden en mulighed for at indgå i en dialogisk undersøgelse med sig selv. Som et led i denne proces begynder samtalepartneren at blive opmærksom på sin egen uvidenhed. Det som han – eller for den sags skyld hun – troede at vide, viser sig blot at være illusioner og tomme indbildninger. Som et resultat bliver rollerne byttet om, og samtalepartneren må overgive sig til Sokrates' uvidenhedsideal.

Sokrates når altså til den konklusion, at spirituel oplysning går over en slags uvidenhed, hvor den enkelte giver slip på alle sine indbildte idéer om virkeligheden og livet. Sokrates er nogenlunde samtidig med den historiske Buddha, Siddharta Gautama, og igennem de senere år har stadig flere forskere påvist, at der var en udveksling mellem den tidlige oldgræske filosofi og de indiske filosofier. De sokratiske tanker om desillusionering ligner da også den buddhistiske idé om *Suññatā*, som i visse traditioner betegner erfaringen af en tilstand af tomhed eller et fravær af iboende natur (Jf. Bartley, 2015). I den forbindelse skal det sokratiske uvidenhedsideal netop ikke forstås som synonymt med manglende forståelse eller dårskab. Tværtimod peger uvidenheden på en afmontering af den enkeltes indbildte viden om sig selv og verden, der åbner for en tilnærmelse til visdommen og dermed sandheden. Det indbildte menneske er i en åndelig forstand dødt, men gennem desillusioneringen åbner den enkelte sig

i en spirituel forstand for at vågne op og blive bevidst på et højere niveau af væren.

Omsorg for psyken og konfrontation med døden

Sokrates konfronterer igennem dialogen sine medborgere med et krav om selverkendelse, og denne selverkendelse er for det første underordnet en ambition om at få den enkelte til at drage omsorg for sin psyke eller sjæl (psûche). Opgaven er således at få hver enkelt medborger til at indse, at hans værd som menneske beror på, at han eller hun sørger for at forbedre sin psyke. Dette er også en eksistentiel fordring, efter som det indebærer en bestemt form for praktisering af sandheden. Sandheden er således at være, hvad man er, og ikke at synes at være noget, som man ikke er. Det er imidlertid en fejl at forstå denne tankegang som udtryk for en selvrealiseringsbestræbelse i moderne forstand. Den berømte indskrift "Kend dig selv" fra Apollontemplet i Delphi henviste til en fordring om, at mennesket blev bevidst om sig selv og herunder erkendte sin underordnede plads som indfældet i verden. På samme vis refererer den sokratiske praksis til en forestilling om, at mennesket kan drage omsorg for sig selv ved at blive bevidstgjort og dermed blive til stede i verden. Det handler ikke om at tilpasse sig de sociale konventioner men derimod om at leve sit liv på en socialt atilpasset måde, der er uafhængig af de herskende sociale normer og værdier.

Den sokratiske dialog beskrives gerne som en maieutisk praksis, der tager afsæt i en forestilling om, at det enkelte menneske bærer sandheden i sig og selv skal opdage og lære den. Efter som bevidstheden dermed bliver vækket til et højere værensniveau, vil jeg her også forstå den sokratiske dialog som en maieutisk praksis i den forstand, at den indebærer en åndelig genfødsel eller fødsel på ny som sig selv i verden. Filosofien peger dermed ikke mod en dannelses-

pædagogik men en omdannelses-psykagogik, der bevirker en transformation af den enkeltes selv og liv.

Sokrates foregriber i den sammenhæng ikke blot den filosofiske livskunst, men han peger også mod, at denne livskunst må være en dødkunst. I Platons dialog *Apologia Sokratous*, der omfatter Sokrates' forsvarstale fra 399 fvt., fremhæver Sokrates, at dødsfrygten er den største af alle indbildninger, da ingen jo véd noget om døden.

For det at frygte døden, mine herrer, er det samme som at foregive at være klog uden at være det – for man foregiver at vide noget man ikke ved. Ingen ved nemlig besked med døden, heller ikke om den eventuelt er det største gode for et menneske, men folk frygter døden, som om de vidste, at den er det største onde (Platon, 2009: Bind 1: Sokrates' forsvarstale 29a).

Mennesket bør ikke fortabe sig i frygt for døden men først og fremmest fokusere på, hvad der er godt i livet og retfærdigt i samfundet. Det enkelte menneske må engagere sig i livet og deltage i samfundet men ud fra et etisk, eksistentielt og spirituelt ideal snarere end ud fra et socialt normalitetsideal.

I forlængelse af Costica Bradatan kan vi fremhæve, at Sokrates' filosofi måske mere end nogen anden praksis netop ender med at blive en dødkunst. Således bliver Sokrates' egen død iscenesat som et kunstværk, der viser, at hans idéer ikke blot er tom tale, men at Sokrates er villig til at dø for dem. Samtidig får Sokrates dermed fremstillet sig selv som et moralsk og eksistentielt eksempel for eftertiden, og derfor kan hans død ikke adskilles fra hans filosofiske liv.

Litteratur

Bartley, Christopher (2015). *An introduction to Indian philosophy*. London: Bloomsbury

Bradatan, Costica (2015). *Dying for Ideas. The Dangerous Lives of the Philosophers*. London: Bloomsbury

Hadot, Pierre (1995). *Philosophy as a Way of Life*. Oxford: Blackwell

Platon (2009-2015). *Samlede værker, I-VI*. København: Gyldendal

2. Lukrets om frygten for døden og livskunsten som spirituel pædagogik

Det lille Forlag har udgivet Ellen og Erik Madsens oversættelse af Titus Lucretius Carus' verdensberømte skrift *Om verdens natur (De rerum natura)* fra det første århundrede før vor tidsregning. Det omfattende filosofiske læredigt på 7414 vers er en fascinerende rejse ind i den epikuræiske filosofi og livskunst, der er tænkt som en særlig form for spirituel pædagogik og naturterapi.

Frigørelse og overvindelse af sårbarhed

Lukrets er hjemhørende i den sene romerske republik, og umiddelbart er der ingen større kulturel lighed med vores egen samtid. I disse år oplever vi imidlertid en stadig mere markant genoplivning af interessen for den romerske kultur og filosofi, hvilket nok afspejler en mere dybtliggende eksistentiel og åndelig lighed. Som den amerikanske filosofi Martha Nussbaum påpeger i *The Fragility of Goodness* fra 1986, er den græske antik præget af en grundlæggende erfaring af livet som skrøbeligt og sårbart over for faktorer, som er uden for menneskets egen kontrol. Denne erfaring bliver på mange måder intensiveret igennem hele den hellenistiske og romerske antik, og periodens egentlige udformning af filosofien som en praktisk livskunst kan opfattes som et svar på erfaringen af denne problematik. Hvordan kan mennesket med andre ord anvende filosofien til at blive livsberedt og usårlig over for ydre omstændigheder.

Som den danske idéhistoriker Mikkel Thorup påpeger i *Sårbarheder*, lever vi i en periode, hvor den grundlæggende erfaring af sårbarhed igen er blevet aktuel. Måske derfor findes der også en ny interesse for at gå bag om den akademiske

universitetsfilosofi og genopdage den klassiske filosofi som en disciplin, der havde en konkret og praktisk anvendelsesmulighed. Som Karl Marx velkendt skriver i den 11. tese i *Teser om Feuerbach* fra 1845:

Filosofferne har kun fortolket verden forskelligt, men hvad det kommer an på, er at forandre den

Karl Marx var netop en moderne epikuræer og blev doktor på en afhandling fra 1841 om Forskellen mellem den demokritiske og den epikuræiske naturfilosofi. Der er da også mindst 3 epikuræiske indsigter, der går igen i Marx' filosofi, nemlig at filosofien må være praksis og ikke blot terapi, at filosofiens mål er at tilvejebringe en befrielse af mennesket fra undertrykkelse, og at filosofien derfor har et mellemværende med religionen, som er opium for folket.

For at vende tilbage til Lukret, genfinder vi lige præcist denne tankerække i læredigtets indledende *Lovtale over Epikur*:

Dengang menneskelivet var ringe at se, og afmægtigt
Strakte sig hen over jord – trykket ned af en tyngende guds-frygt,
som fra de himmelske egne vendte sit truende ansigt
stirrende ned på jorderigs børn med et blik der forfærder –
skete det første gang at en dødelig voved at stirre
trodsig tilbage mod himlen – en græker, den første til oprør.
Gudernes ry slog ham ikke til jorden; lyn eller himlens
murrende trusler ægged kun meget mere hans åndskraft,
så at hans attrå blev den, at være den første der sprængte
bommen som spærrer så fast for porten ind til naturen.
Derfor sejred hans levende tankes kraft, og så fløj han
langt over den mur der flammende hegner vor verden,
vandred med åndens kraft gennem altet som intet kan måle.
Sejrrig kom han tilbage og meldte os, hvad der kan opstå,
og hvad der ikke kan, og hvordan hver ting ser sit virke

afgrænset, holdt på sin plads af skranker intet kan røkke.
Dermed er gudernes magt over os blevet stækket for alvor,
trådt under fode endda; hans sejr gør os lige med himlen. (Lukrets, Bog 1: 61-79)

Lukrets tildeler altså Epikur rollen som en befrier, der netop har formået at gøre mennesket i stand til at modsætte sig sin sårbare afmægtighed, og det har han ikke mindst ved at fratage guderne en del af deres magt over menneskelivet. Dermed afviser Epikur ikke eksistensen af guder, men han afviser religionen som en kraft, mennesket kan bruge som sit fulde livsgrundlag. Målet er at ophæve menneskers frygt for, at guderne straffer dem eller griber ind i deres liv. Som Tim Whitmarsh påviser i sin bog *Battling the Gods: Atheism in the Ancient World* fra 2016, har den moderne ateisme en lang forhistorie, og i antikken blev epikuræerne ofte kaldt atheoi, som betyder dem, der er "uden gud".

Om verdens natur

Mens Epikur dør i år 270 fvt, opnår den epikuræiske tilgang en renæssance i Italien i det 1. århundrede fvt. Den romerske digter Lukret er yderst loyal mod Epikurs doktriner i sit læredigt, der til gengæld har en langt mere poetisk tone end Epikurs egne forstandige skrifter. Den epikuræiske filosofi så det ikke alene som sit mål at ophæve menneskets frygt for guderne men også for naturen. Begge disse ambitioner ligger til grund for læredigtets titel, og størstedelen af Lukrets tekst omfatter en indføring i den epikuræiske naturfilosofi.

Som titlen på Marx' doktorafhandling antyder, udgør den epikuræiske naturfilosofi en særlig omformning af Demokrits naturfilosofi. Mens Thales, Anaximander, Anaxagoras og Empedokles havde forsøgt at give en rationel forklaring på naturen ved at antage, at alt i sidste ende bestod af et eller flere grundstoffer,

havde Parmenides hævdede, at der ikke findes ikke-væren og derfor heller ingen bevægelse. Helt omvendt hævdede Heraklit så, at alt var bevægelse. I forlængelse af Epikur placerer Lukrets sig imellem disse positioner ved at fremhæve, at naturen er sammensat af tomrum og atomer, som hele tiden sammenkobles og opløses i nye konstellationer.

Grundtanken i den epikuræiske naturfilosofi er, at mennesket kan overvinde en stor del af sin frygt ved at kende til naturens love og leve i harmonisk samhørighed med naturen. Overvindelsen af frygten skal netop ikke føre til en uafbalanceret anvendelse af naturen. I sit foredrag *Die Frage nach der Technik* fra 1953, fremhæver den tyske filosof Martin Heidegger, hvordan den moderne naturvidenskab er blevet underlagt den teknologiske værensudlægning og dermed er blevet viklet dybt ind i en bundløs udnyttelse af naturens ressourcer. For epikuræerne er sigtet med naturfilosofien derimod at kunne leve i en beroligende og bæredygtig væren i naturen, og denne tilgang udgør først og fremmest et middel til at opnå det gode liv i form af menneskelig blomstring (eudaimonia).

Naturterapi og spirituel pædagogik

Hvordan skal vi nu nærmere forstå det forhold, at filosofien er en praksis, der er rettet mod at skabe det gode liv igennem en fjernelse af menneskets frygt for guder og natur?

Først fordi jeg giver kundskab om vigtige emner, og ivrigt søger at løse sjælen af gudsfrygts snærende lænker; og for det andet fordi mit digt behandler det dunkle lysende klart, og bestryger det hele med musernes mundgodt. Valget af denne metode er nemlig særdeles fornuftigt.

Det er præcist som når lægerne prøver at lokke et bittert afkog af malurt i børn; så tar de et krus, og langs randen stryger de først et lag af gul, sødt duftende honning. Barnet er ikke mistænksomt, dets læber er lette at narre, kruset med bittert malurt tømmer det lige til bunde. Nok blev barnet gækket af lægen, men slet ikke svækket, tvært imod, ved en nem lille list blev helbredet genskabt
Sådan gør jeg også nu (Lukrets, Bog 1: 931-43)

Lukret sammenligner sit digt med lægens medicin, og poesien omfatter således en terapeutisk filosofi, der skal befri mennesket for sjælelige lidelser ved at anvise en bestemt form for samhørighed med naturen. Vi finder den samme betoning af naturens helende virkning i samtidens stoiske skole, som peger på måden, hvorpå såvel epikuræerne og stoikerne som kynikerne og skeptikerne opfattede filosofien som en terapeutisk praksis. I en vis lighed må stoikerne, påpeger Lukrets da også, hvordan sjælelige lidelser er skabt af en unaturlig levevis. Filosofien skal i den forbindelse forstås som en slags naturterapi, der dels skal rense mennesket ved at fjerne dets uvidenhed om naturen. Dels skal filosofien tilskynde til en moralsk levevis, der er i overensstemmelse med det naturlige og derfor kan frembringe en slags etisk katarsis. .

Lukrets tekst er så netop et læredigt, der rummer en indføring i denne filosofiske lære med det formål at bidrage til en åndelig vækkelse og omvendelse af læseren – ganske som vi ser det langt senere i Søren Kierkegaards litterære filosofi. Læseren skal nemlig omvendes til et naturligt liv og dermed fra det unaturlige liv i den overfladiske civilisation med alle dens konventioner og dens ødelæggende frygtmekanismer og tomme behov. Læredigtet indskriver sig dermed i en særlig tradition for at forstå filosofien som en spirituel pædagogik, der går tilbage til Sokrates og til dels Pythagoras, og som hænger sammen med den hellenistiske

og romerske filosofis påvirkning fra den østlige buddhisme. Denne tradition afspejler sig ikke blot hos Epikur og hans efterfølgere men også blandt stoikerne, hvor særligt Musonius Rufus og Epiktet fra den romerske kejsertid videreudvikler idéen.

Livskunst og kunsten at dø

Som både Pierre Hadot og Michel Foucault har fremhævet, er den romerske og hellenistiske filosofi netop at forstå som en praktisk livskunst (bio tou techné), der har et sammenhængende etisk og terapeutisk mål. Dette mål opfattes generelt som tilvejebringelsen af menneskelig blomstring (eudaimonia), som de buddhistisk inspirerede epikuræere knytter meget snævert til opnåelsen af en tilstand af indre sindsligevægt og sindsro (ataraxia). For Epikur var det så afgørende, at den filosofiske livskunst var snævert forbundet med kunsten at dø.

Den amerikanske eksistensterapeut Irvin D. Yalom er en af mest kendte repræsentanter for de nutidige bestræbelser på at anvende de epikuræiske indsigter i en konkret praksis. Yalom udgav i 2008 bogen *Starring at the Sun: Overcoming the Dread of Death (Som at se på solen. At leve med døden)*, der blandt andet trækker på Epikur for at undersøge, hvordan mennesket kan udvikle en indstilling til livet, hvormed det kan overvinde dets frygt for døden.

I *Om verdens natur* tager Lukrets netop fat på menneskets dødsfrygt, som han påpeger ligger til grund for en lang række af menneskets mest defekte karaktertræk:

Havesyge og blindt begær efter fornemme titler
[...] alt dette er bylder på livet

Thank You for previewing this eBook

You can read the full version of this eBook in different formats:

- HTML (Free /Available to everyone)
- PDF / TXT (Available to V.I.P. members. Free Standard members can access up to 5 PDF/TXT eBooks per month each month)
- Epub & Mobipocket (Exclusive to V.I.P. members)

To download this full book, simply select the format you desire below

